

KATARZYNA KACZOROWSKA-BRAY*,
STANISŁAW MILEWSKI*, MIROŚLAW MICHALIK**

* Uniwersytet Gdański, Instytut Logopedii, Pracownia Gerontologopedii

** Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Katedra Języka Polskiego
Instytutu Filologii Polskiej

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4510-9002>; <https://orcid.org/0000-0001-6650-2861>;
<https://orcid.org/0000-0002-9260-3014>

Rozwój umiejętności składniowych u dzieci w wieku od 4 do 10 lat

The Development of Syntactic Skills in Children Aged 4 to 10 years

STRESZCZENIE

Rozwój umiejętności składniowych dzieci nie uzyskał, jak do tej pory, pełnej charakterystyki w polskiej literaturze przedmiotu. Celem badań, których wybrane wyniki przedstawiono w niniejszym artykule, jest choćby częściowe uzupełnienie tej problematyki. Ich podstawą są próbki wypowiedzi zebrane w grupie 156 dzieci o rozwoju typowym. W zgromadzonym materiale językowym wyodrębniono wyrazy tekstowe, wykorzystane przez badanych oraz skonstruowane przez nich wypowiedzenia, obliczono średnią długość tychże wypowiedzeń (MLU), ustalono frekwencję wypowiedzeń werbalnych i niewerbalnych, określając przy tym średnią liczbę wypowiedzeń werbalnych, skonstruowanych przez badanych, a także wskazano stopień złożoności gramatycznej tekstów tworzonych przez badanych, wykorzystując do tego celu tzw. wskaźnik nasycenia składnią. Analiza zebranych danych pozwoliła na określenie różnic między poszczególnymi grupami wiekowymi badanych i wstępny opis rozwoju ich umiejętności składniowych.

Słowa kluczowe: umiejętności składniowe, rozwój językowy, współczynnik nasycenia składnią, średnia długość wypowiedzenia

SUMMARY

The development of syntactic skills in children has not yet been fully described in Polish literature on the subject. The purpose of research, selected results of which are presented in this article, is to at least partly fill in this information. The results are based on samples of utterances collected in a group of 156 children of typical development. In the gathered linguistic material, the words used by the study subjects and the utterances structured with them were noted, the mean length of utter-

ance (MLU) was calculated, the frequency of verbal and non-verbal utterances was indicated, determining the average number of verbal utterances constructed by the study subjects; also the degree of grammatical complexity of the speech of study subjects was indicated, making use of the so-called syntactic saturation indicator. Analysis of the collected data enabled determination of differences between particular age groups and the evolution of their syntactic capabilities.

Key words: Syntactic skills, language development, syntactic saturation factor, mean length of utterance

WPROWADZENIE

Składni dziecięcej, szczególnie w ujęciu rozwojowym, nie poświęcono zbyt wiele uwagi w polskiej literaturze przedmiotu. Brak systematycznych badań nad kompetencją składniową wynika zapewne między innymi z faktu, że dotychczas nie opracowano odpowiednich standaryzowanych testów językowych, niezbędnych do diagnozowania opanowania sprawności syntaktycznej. Nie istnieje też całościowy, systematyczny opis składni mówionych tekstów dorosłych, z którym można by porównywać na przykład składnię „dziecięcą” czy składnię w dyskursie zaburzonym, choć pewne próby z powodzeniem podjęto. Z pewnością godną odnotowania jest monografia Małgorzaty Żak-Święcickiej *Charakterystyka składniowa wypowiedzi dzieci w wieku przedszkolnym* (1993), w której autorka poddała analizie syntaktycznej teksty mówione 322 dzieci sześć- i siedmioletnich, obejmujące 100 000 użyczeń wyrazów. Monograficznych opracowań poświęconych wyłącznie składni w dyskursie zaburzonym w polskiej literaturze jest niewiele. Poszczególni autorzy, podejmujący tę problematykę, najczęściej opisują kompetencję składniową w bardzo wąskim zakresie (zob. np. Kaczmarek 1976). Wyjątkiem w tym zakresie jest monografia Mirosława Michalika *Kompetencja składniowa w normie i zaburzeniach. Ujęcie integrujące* (2011) oraz Katarzyny Kaczorowskiej-Bray *Kompetencja i sprawność językowa dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu znacznym, umiarkowanym i lekkim* (2017). Bez większego powodzenia odpowiednich publikacji można szukać także w katalogach zagranicznych bibliotek. Z wydanego w roku 2011 artykułu N.N. Bal wynika, że problematyka kompetencji syntaktycznej dzieci z różnego rodzaju ciężkimi zaburzeniami mowy (np. alalią, dyzartrią) znajduje niewielkie zainteresowanie wśród badaczy rosyjskich.

W niniejszym artykule przedstawiono wstępne wyniki badań, których celem było uzupełnienie luk w opisie rozwoju istotnych aspektów kompetencji i sprawności składniowej dzieci o rozwoju typowym, w przedziale wiekowym od 4 do 10 lat. Z racji obszerności zebranego materiału badawczego skupiono uwagę na kilku najistotniejszych kwestiach z punktu widzenia komunikowania się z drugim człowiekiem:

- określono liczbę wyrazów tekstowych, wykorzystanych przez badanych oraz liczbę skonstruowanych wypowiedzi;
- obliczono średnią długość wypowiedzenia budowanego przez dzieci w poszczególnych grupach wiekowych;
- ustalono frekwencję wypowiedzi werbalnych i niewerbalnych, określając średnią liczbę wypowiedzi werbalnych, skonstruowanych przez badanych;
- określono stopień złożoności gramatycznej tekstów tworzonych przez badanych. W tym celu wyodrębniono w dziecięcych wypowiedziach związki międzywyrazowe (akomodacyjne i nieakomodacyjne), a następnie dokonano analizy ich frekwencji. Dzielic liczbę wyrazów tekstowych, budujących daną wypowiedź, przez liczbę związków składniowych, w które wyrazy te wchodzi, uzyskano tzw. *wskaźnik nasycenia tekstu składnią*. Im niższa jest wartość uzyskanego wskaźnika, tym większy udział związków składniowych w tekście, co można uznać za wyższy poziom złożoności wypowiedzi.

CHARAKTERYSTYKA BADANEJ GRUPY

Grupę badaną stanowiło 156 dzieci: uczniów i przedszkolaków szkół masowych i przedszkoli. Badaniem objęto dzieci w wieku 4–10 lat, przy czym na przykład za 4-latki uznawano dzieci, które ukończyły 4. rok życia i nie miały jeszcze pełnych 5 lat. Dane poddano analizie w trzech grupach wiekowych: 4- i 5-latków, 6-, 7- i 8-latków oraz 9- i 10-latków. Grupa najmłodsza liczyła 26 dzieci: 13 dziewczynek i 13 chłopców. Próby badawcze przeprowadzono także wśród 78 6-, 7- i 8-latków oraz 52 9- i 10-latków. Co prawda, mowa 4- i 5-latków jest jeszcze na etapie rozwoju, ale przyjęto, że podstawy kompetencji i sprawności językowej kształtują się w ciągu pierwszych 3–5 lat życia (Kurcz 2000, 73–76; Łuczyński 2004, 16, 19; Mazurkiewicz-Sokołowska 2010, 12; Michalik 2011, 237). Skład grupy badanej prezentuje tabela 1.

Tabela 1. Skład grupy badanej

| Płeć badanych | 4- i 5-latki | 6-, 7- i 8-latki | 9- i 10-latki |
|---------------|--------------|------------------|---------------|
| Dziewczynki | 13 | 39 | 26 |
| Chłopcy | 13 | 39 | 26 |
| Łącznie | 26 | 78 | 52 |

PRZEBIEG BADANIA

Chcąc uzyskać samodzielne wypowiedzi dzieci, wykorzystano materiał ilustracyjny. Techniki obrazkowe z poleceniem werbalnym zaliczane są do grupy podstawowych technik stosowanych w celu wywołania dłuższej wypowiedzi ucznia (Nadolska 1995, 50). Określane są jako techniki elicytacyjne (ang. *eliciting technique*) (Menn, Bernstein Ratner 2000). Uzyskane w ten sposób próbki swobodnych wypowiedzi można porównywać, ponieważ powstały one w określonym kontekście sytuacyjnym – z wykorzystaniem tych samych dla całej grupy bodźców obrazkowych oraz jednolitej procedury. Ogranicza to zakres treściowy uzyskanych tekstów oraz ułatwia ich porównanie (Smoczyńska i in. 2015). Przebieg badania zawsze był stały: jako podstawę wypowiedzi dziecięcych wykorzystywano ten sam materiał ilustracyjny i te same standardowe polecenia. Ilustracje dobrano, uwzględniając wiek badanych oraz ich możliwą wiedzę o świecie¹.

Badania odbywały się w gabinetach logopedycznych lub salach klasowych placówek, których uczniami były badane dzieci, a więc były to miejsca im znane. W czasie badania w pomieszczeniu przebywało jedynie dziecko i osoba badająca.

Na badanie, dzięki któremu uzyskano wypowiedzi dziecięce, składały się trzy próby. Pierwsza z nich i oba zadania próby trzeciej miały sprowokować dziecko do tworzenia samodzielnej wypowiedzi monologicznej, natomiast druga wprowadzała sytuację dialogu:

- próba I – zadaniem było opisanie przedstawionej ilustracji prezentującej wiejskie gospodarstwo;
- próba II – badanemu zadawano pytania dotyczące tego, co dzieje się na planszy wykorzystanej w próbie poprzedniej. Każde dziecko odpowiadało na taki sam zestaw pytań. Odpowiedzi nie korygowano ani pod względem językowym, ani pod względem zawartości treściowej czy zgodności z ilustracją;
- próba III (A i B) – zadaniem było ułożenie, a później opowiedzenie o tym, co dzieje się na dwóch historyjkach obrazkowych. Konieczne było wykorzystanie dwóch różnych zestawów historyjek. Pierwszy wykorzystano w badaniu 6-, 7-, 8-, 9-, i 10-latków. Były to dłuższe historyjki: jedna z nich (7-elementowa – próba III A) dotyczyła produkcji mleka, druga zaś (8-elementowa – III B) wytwarzania pieczywa. Drugi zestaw demonstrowano przedszkolakom. Badani z tej grupy wypowiadali się na podstawie dwóch historyjek 4-elementowych, z których jedna przedstawiała czyn-

¹ Budowanie wiedzy o świecie przyrodniczym uwzględniono nie tylko w programie szkoły podstawowej, ale także w podstawie programowej dla dzieci przedszkolnych. Przewiduje się tu, że przedszkolak kończący swoją edukację przedszkolną m.in. nazywa oraz wyróżnia rośliny i zwierzęta żyjące w różnych środowiskach przyrodniczych, np. na polu, na łące, w lesie.

ności poranne każdego dziecka, druga natomiast zabawę na zjeźdźalni na placu zabaw. Dla 4- i 5-latków przygotowano krótsze historyjki, niewymagające szerszej wiedzy o świecie, gdyż przewidywano, że z racji wieku nie będą sobie w stanie poradzić z samodzielnym ułożeniem i opowiadaniem na podstawie pierwszego zestawu.

We wszystkich częściach badania nie wpływano na kształt wypowiedzi dziecka, udzielano mu pomocy jedynie w przypadku trudności w uporządkowaniu poszczególnych obrazków. Chcąc uzyskać jak najdłuższe i najpełniejsze wypowiedzi, starano się wzmacniać zainteresowanie dziecka, udzielając wsparcia, podtrzymując kontakt i chwając jego wypowiedź, aby wiedziało, że jest rozumiane, a jego komunikat jest doceniany przez słuchacza. Jak zauważa Małgorzata Kościelska (2000, 111), dzieci zwiększają długość wypowiedzi w sytuacji, kiedy dorosły jest aktywny i udziela „wzmocnień”. Czas badania nie był w żaden sposób ograniczany, uzależniony był jedynie od woli dziecka. Jeśli nie wykazywało ono ochoty na uczestniczenie w zabawie, badanie przerywano. Starano się jednak, aby w czasie jednego spotkania zawrzeć wszystkie zadania.

Próbki mowy dzieci pozyskiwane były metodą zapisu magnetofonowego, a następnie były one zapisywane w systemie WinWord².

Przygotowując materiał do analizy, wyodrębniono w wypowiedziach wyrazy tekstowe³ oraz dokonano segmentacji tekstów dzieci. Urszula Kriger (1983, 12) segmentację definiuje jako podział tekstu na mniejsze jednostki, stanowiące pewne zamknięte całości semantyczne i syntaktyczne. Szczegółowe omówienie tej problematyki zawarła w swej pracy Małgorzata Żak-Święcicka (1993, 33–44). Za autorką zastosowano następujące kryteria:

- brzmieniowe – uwzględniające przebiegi intonacyjne i pauzy;
- gramatyczne – opierające się na ustalonych związkach gramatycznych między poszczególnymi wyrazami;
- leksykalne – uwzględniające sygnały leksykalne wskazujące na rozpoczęcie wypowiedzi, wskaźniki nawiązania wewnętrznego z funkcją odgraniczania poszczególnych wypowiedzi składowych i sygnały leksykalne, wskazujące na koniec wypowiedzi;

² Uzyskane teksty dziecięce spisano łącznie na 620 stronach. Stosowano w zapisie czcionkę 12 Times New Roman, odstępnę między wersami 1,15.

³ W pracy przyjęto definicję wyrazu tekstowego Romana Laskowskiego (1984, 18). Zgodnie z nią wyraz tekstowy to najmniejszy segment tekstu spełniający co najmniej jeden z poniższych warunków: 1. może wystąpić jako samodzielne wypowiedzenie; 2. wykazuje zmienność pozycji syntagmatycznej w stosunku do innych segmentów – członów wypowiedzenia (możliwe jest odwrócenie porządku segmentów w co najmniej jednym poprawnym wypowiedzeniu); 3. jest segmentem ciągłym w sensie niemożliwości rozbicia go na podsegmenty, między które wstawiony może być segment będący wyrazem tekstowym na mocy warunku 1 lub 2, 4. pozostaje w dystrybucji uzupełniającej do segmentu będącego wyrazem tekstowym; 5. otwiera tylko jedno miejsce dla ciągu morfemów fleksyjnych.

- semantyczne – które można wykorzystać, gdy nie wystąpiły sygnały gramatyczne czy prozodyczne, aby wykazać, że wyrazy w tekście (nieodzielone gramatycznie i prozodycznie) nie wchodzą we wzajemny związek znaczeniowy.

Z poszczególnych części badania pierwsza budziła najczęściej wątpliwości, gdyż nagrana wypowiedź dziecka przyjmowała zazwyczaj formę monologu, w którym najłatwiej o zatarcie granic wypowiedzeń. Druga część oparta była na dialogu, gdzie „segmentacja dokonuje się najczęściej samoistnie przy zmianie mówiącego” (Żak-Święcicka 1993, 36). W obu zadaniach trzeciej części opowiadanie tworzone było na podstawie historyjki obrazkowej, co także było czynnikiem ułatwiającym wyodrębnienie wypowiedzeń.

WYNIKI BADANIA

Zastosowanie powyższych kryteriów segmentacji umożliwiło wyodrębnienie w tekstach dziecięcych 7179 wypowiedzeń (tabela 2), do skonstruowania których badani użyli 31709 wyrazów tekstowych (tabela 3).

Tabela 2. Wypowiedzenia w wypowiedziach badanych dzieci w poszczególnych próbach

| Grupa wiekowa | Próby | | | | Suma |
|---------------|-------|------|-------|-------|------|
| | I | II | III A | III B | |
| 4–5 lat | 160 | 559 | 85 | 102 | 906 |
| 6–8 lat | 845 | 1943 | 480 | 568 | 3836 |
| 9–10 lat | 441 | 1230 | 336 | 430 | 2437 |
| Razem | 1446 | 3732 | 901 | 1100 | 7179 |

Tabela 3. Wyrazy tekstowe w poszczególnych próbach badania

| Grupa wiekowa | Próby | | | | Suma |
|---------------|-------|-------|-------|-------|-------|
| | I | II | III A | III B | |
| 4–5 lat | 513 | 1565 | 267 | 296 | 2641 |
| 6–8 lat | 3014 | 6688 | 2957 | 3309 | 15968 |
| 9–10 lat | 2203 | 5259 | 2613 | 3025 | 13100 |
| Razem | 5730 | 13512 | 5837 | 6630 | 31709 |

Uzyskane dane pozwoliły na określenie średniej całkowitej długości wypowiedzenia, to zaś umożliwiło prześledzenie nabywania umiejętności składniowych w poszczególnych grupach wiekowych.

ŚREDNIA CAŁKOWITA DŁUGOŚĆ WYPOWIEDZENIA W POSZCZEGÓLNYCH PRÓBACH

Średnią długość wypowiedzenia określa się również mianem „średniej długości reakcji słownej” (Leonard 2006, 48) (ang. *mean length of utterance* – MLU). Jest jedną z najczęściej używanych miar i wskaźników poziomu rozwoju językowego dzieci. Do jej określenia wykorzystuje się liczbę wyrazów lub morfemów, budujących wypowiedzenie. Uważana jest zazwyczaj za wskaźnik dość „gruby”, który nie odzwierciedla w pełni tego, w jaki sposób dziecko posługuje się konkretnymi syntaktycznymi i semantycznymi formami. Jednakże podkreśla się, że „dobrze oddaje on stadium rozwoju językowego i umożliwia badaczowi porównywanie dzieci w kategoriach ilościowych” (Reber, Reber 2008, 773; por. Crystal 2008, 300).

Średnią długość wypowiedzenia obliczono, określając stosunek liczby wyrazów tekstowych do liczby wypowiedzeń. W pracy nie zastosowano średniej długości wypowiedzenia opartej na morfemach, gdyż jest ona miernikiem stosunkowo mało wiarygodnym w przypadku dzieci powyżej 5. roku życia (Leonard 2006, 48), a te stanowiły większość grupy badanej.

Wartość średniej długości wypowiedzenia okazała się być wskaźnikiem dobrze różnicującym porównywane grupy. W każdej z przeprowadzonych prób najwyższe wyniki zanotowano w grupie najstarszych dzieci, najkrótsze natomiast wypowiedzenia budowały przedszkolaki. Najmniejsze różnice między badanymi ujawniły się w zestawieniu danych zebranych w próbie II, której celem było sprowokowanie badanych do wejścia w dialog. Tu też niezależnie od wieku dzieci konstruowały wypowiedzenia z najmniejszej liczby wyrazów tekstowych: przedszkolaki wykorzystały średnio 2,73 wyrazu, 6-, 7- i 8-latki – 3,42, najstarsi zaś użyli średnio 4,19 wyrazu tekstowego. Dla wszystkich zadanie to okazało się mało motywujące bądź po prostu trudne, bowiem odpowiadały na pytania, budując krótsze wypowiedzenia niż w przypadku zadań pozostałych.

Przyglądając się różnicom zaistniałym między poszczególnymi grupami wiekowymi (rycina 1), dostrzec można, że przedszkolaki oraz 6-, 7- i 8-latki budują wypowiedzenia o porównywalnej długości w próbie opisu (I) i próbie dialogowej (II). Dzieci starsze skonstruowały w próbie I wypowiedzenia dłuższe jedynie o średnio 0,44 wyrazu, w próbie zaś II – o 0,69 wyrazu. Różnice te były więc niewielkie. Próbami, w których zarysowały się wyraźniejsze różnice, okazały się zadania z wykorzystaniem historyjek obrazkowych. W obu 6-, 7- i 8-lat-

ki w swoich wypowiedzeniach wykorzystały średnio o ponad trzy wyrazy więcej niż młodsi badani.

Zestawiając dane dla 6-, 7- i 8-latków oraz dla dzieci najstarszych, stwierdzić można, że najmniejsze różnice w wartości badanej zmiennej wystąpiły w próbie II, a więc odpowiedziach na pytania (0,77 wyrazu). W przypadku pozostałych zadań w każdym z nich wyższe wartości uzyskano dla grupy starszej. Różnice wynosiły odpowiednio 1,88 (próba I), 1,64 (próba III A) i 1,23 wyrazu tekstowego (próba III A).

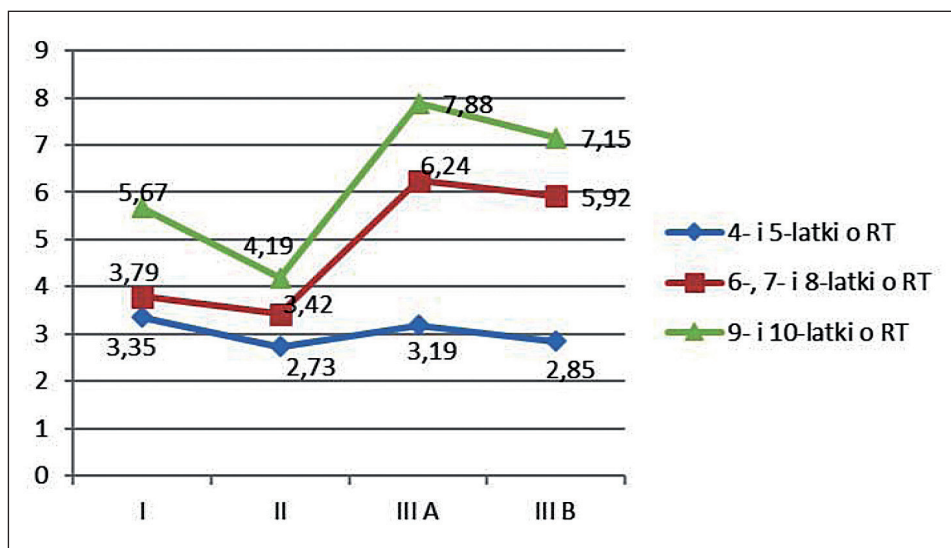
Dla przedszkolaków próbą prowokującą do tworzenia najdłuższych wypowiedzeń okazała się próba I. Średnio wykorzystały tu 3,35 wyrazu. Trzeba jednakże zaznaczyć, że wartości średniej długości wypowiedzenia budowanego przez 4- i 5-latki we wszystkich próbach były do siebie bardzo zbliżone. Największa różnica zarysowała się między wartością zmiennej dla próby I i II, ale nawet i tu wynosiła ona jedynie 0,62 wyrazu.

Dla pozostałych dwóch grup wiekowych najdłuższe wypowiedzenia zanotowano w próbie III A. Wyodrębnione z opowiadań 6-, 7- i 8-latków wypowiedzenia składały się średnio z 6,24 wyrazu, 9- i 10- wykorzystały natomiast 7,88 wyrazu tekstowego. W opartej na tej samej zasadzie próbie III B uzyskane wartości były nieco niższe, co być może wynika z faktu, iż jako drugie zadanie to nie wzbudziło już takiego zainteresowania. Różnice w długości wypowiedzeń, będących odpowiedziami na pytania (próba II), a tymi, które wynotowano z opowiadań na podstawie historyjki obrazkowej (III A), wyniosły dla grupy 6-, 7- i 8-latków 2,82, dla uczniów najstarszych zaś aż 3,69 wyrazu. W przypadku obu tych grup wiekowych wyraźnie jest więc widoczne wydłużenie wypowiedzeń budowanych podczas opowiadania. Zarówno opis, jak i dialog można uznać za próby mniej zachęcające lub trudniejsze. Zebrane dane ujęto w tabeli 4, ilustruje je zaś rycina 1.

Tabela 4. Średnia całkowita długość wypowiedzenia

| Próba | 4- i 5-latki o RT | | 6-, 7- i 8-latki o RT | | 9- i 10-latki o RT | |
|-------|-------------------|------|-----------------------|------|--------------------|------|
| | Mean* | Q50 | Mean | Q50 | Mean | Q50 |
| I | 3,35 | 3,00 | 3,79 | 4,00 | 5,67 | 5,00 |
| II | 2,73 | 3,00 | 3,42 | 3,00 | 4,19 | 4,00 |
| III A | 3,19 | 3,00 | 6,24 | 6,00 | 7,88 | 8,00 |
| III B | 2,85 | 2,50 | 5,92 | 6,00 | 7,15 | 7,00 |

* W tabeli zastosowano następujące oznaczenia: Mean – średnia arytmetyczna wartość współczynnika; Q50 –kwantyl 50% (mediana) – wartość szeregu statystycznego, powyżej i poniżej której znajduje się ta sama liczba wyrazów szeregu uporządkowanego malejąco lub rosnąco, a więc wartość środkową szeregu.



Rycina 1. Średnia całkowita długość wypowiedzenia
Opracowanie własne.

ŚREDNIE UŻYCIE WYPOWIEDZEŃ WERBALNYCH

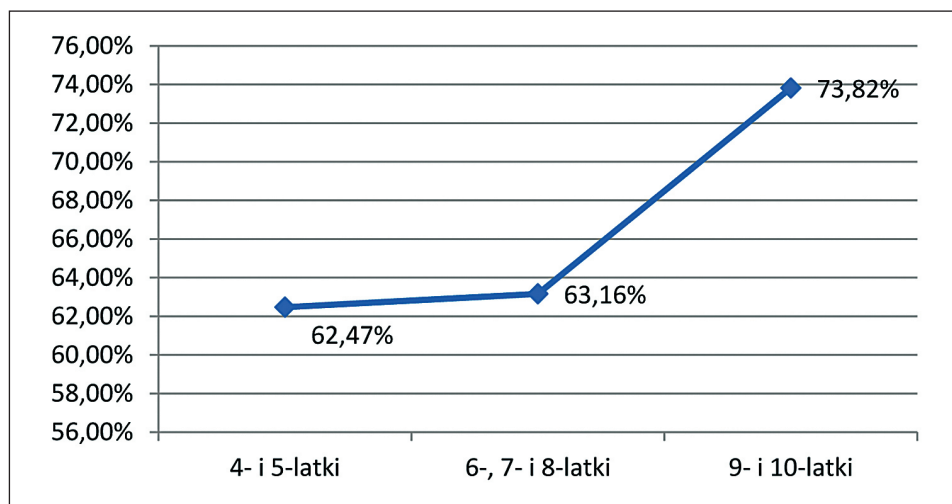
Chcąc szerzej scharakteryzować sprawność językową poddanych badaniu dzieci, wyodrębniono w ich wypowiedziach wypowiedzenia werbalne i niewerbalne (tabela 5). Ponieważ najwcześniej produkowane przez dzieci słowa to rzeczowniki i to one właśnie przeważają w słowniku małego dziecka (Kielar-Turska 2012, 27)⁴, uznano, że użycie czasowników, a co za tym idzie konstruowanie wypowiedzi werbalnych, będzie cechą różniącą grupy badanych.

Tabela 5. Wypowiedzenia werbalne w ogólnej liczbie wypowiedzi zbudowanych przez badanych

| Grupa wiekowa | Próby | | | | Suma |
|---------------|-------|------|-------|-------|------|
| | I | II | III A | III B | |
| 4-5 lat | 160 | 559 | 85 | 102 | 906 |
| 6-8 lat | 845 | 1943 | 480 | 568 | 3836 |
| 9-10 lat | 441 | 1230 | 336 | 430 | 2437 |
| Razem | 1446 | 3732 | 901 | 1100 | 7179 |

⁴ Dokładnie dane ilościowe na ten temat podaje Halina Zgólkowa w pracy *Ilościowa charakterystyka słownictwa współczesnej polszczyzny: wybrane zagadnienia* (1987). W przypadku dzieci rzeczowniki stanowią 22,7% wyrazów wyodrębnionych w ich wypowiedziach, czasowniki zaś 22,4%, a więc różnice są tu minimalne. Znacznie większe zróżnicowanie zarysowuje się w zestawieniu liczby hasel w słowniku badanych. W tym przypadku rzeczowniki stanowią aż 52,4%, czasowniki natomiast 28,3% wszystkich wyodrębnionych przez badaczkę hasel.

Na podstawie zebranych danych stwierdzić można, że wraz z wiekiem badanych wzrasta udział procentowy wypowiedzi werbalnych w ogólnej liczbie wypowiedzi wyodrębnionych w tekstach badanych. Stanowiły one 62,47% wszystkich wypowiedzi badanych przedszkolaków, 63,16% w przypadku 6-, 7- i 8-latków oraz 73,82% w grupie najstarszej (rycina 2).



Rycina 2. Udział procentowy wypowiedzi werbalnych w ogólnej liczbie wypowiedzi zbudowanych przez badanych

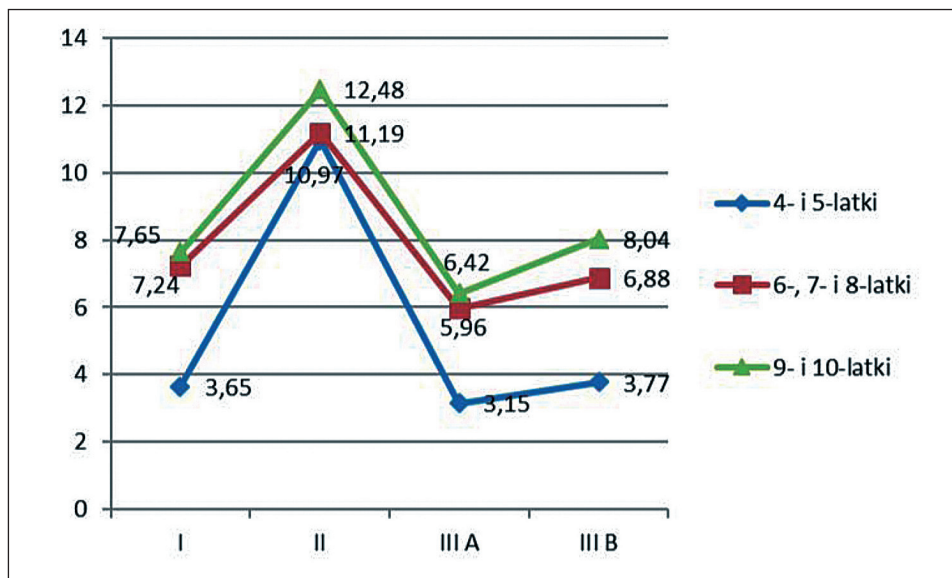
W celu dokonania dalszych porównań grup badanych obliczono średnie użycie wypowiedzi werbalnych w wypowiedziach dzieci. We wszystkich próbach najwyższe wartości badanej zmiennej uzyskano dla uczniów najstarszych, najniższe natomiast dla przedszkolaków. Zadanie II dla wszystkich badanych okazało się szczególnie motywujące do budowania wypowiedzi werbalnych, najmniej zaś zdań pojawiło się w opowiadaniach na podstawie pierwszej z historyjek obrazkowych (III A). Dane ujęto w tabeli 6.

W próbach I oraz obu zadaniach opartych na historyjkach obrazkowych wyraźnie zaznacza się różnica między przedszkolakami a dwiema pozostałymi grupami badanych (rycina 3). 4- i 5-latki zbudowały istotnie mniej wypowiedzi werbalnych niż dzieci starsze. W próbie III A i III B jednakże wypowiedzi przedszkolaków oparte były na historyjkach krótszych niż w przypadku pozostałych badanych, a więc różnicę tę trudno byłoby uznać za istotną. Jednakże zadanie I było takie samo dla wszystkich objętych badaniem. Na jego podstawie uznać można, że najmłodszy badani w mowie samodzielnej budują znacząco mniej wypowiedzi werbalnych niż badani ze starszych grup wiekowych. Dane uzyskane w próbie II okazały się zbliżone dla wszystkich grup, co wynikało ze specyfiki

zadania. Co prawda i w tym zadaniu przedszkolaki skonstruowały mniej wypowiedzi werbalnych niż pozostali badani, ale zaistniałe różnice były niewielkie (0,22 w stosunku do 6-, 7- i 8-latków oraz 1,57 w stosunku do 9- i 10-latków).

Tabela 6. Średnie użycie wypowiedzi werbalnych

| Próba | 4- i 5-latki o RT | | 6-, 7- i 8-latki o RT | | 9- i 10-latki o RT | |
|-------|-------------------|-------|-----------------------|-------|--------------------|-------|
| | Mean | Q50 | Mean | Q50 | Mean | Q50 |
| I | 3,65 | 3,00 | 7,24 | 5,00 | 7,65 | 8,00 |
| II | 10,97 | 10,00 | 11,19 | 11,00 | 12,48 | 11,50 |
| III A | 3,15 | 3,00 | 5,96 | 5,00 | 6,42 | 6,00 |
| III B | 3,77 | 4,00 | 6,88 | 7,00 | 8,04 | 8,00 |



Rycina 3. Średnie użycie wypowiedzi werbalnych
Opracowanie własne.

ZWIĄZKI WYRAZOWE W WYPOWIEDZIACH BADANYCH

Chcąc zbadać złożoność gramatyczną wypowiedzi badanych, odwołano się do analizy frekwencji związków międzywyrazowych występujących w wypowiedzeniach. Związki te w tradycyjnych opracowaniach poświęconych gramatyce nazywane były związkami zgody, rządu i przynależności. Obecnie dwa pierwsze

określa się mianem związków akomodacyjnych, związki przynależności zaś nieakomodacyjnych.

Analizując zebrane dane, wyodrębniono w tekstach dziecięcych wszystkie skonstruowane przez badanych związki wyrazowe oraz określono ich liczbę. Obliczono także średnią liczbę związków wyrazowych zbudowanych przez badanych w danej próbie. Łącznie najmłodsze dzieci objęte badaniem użyły we wszystkich próbach 865 związków wyrazowych, 6-, 7- i 8-latki – 6403, najstarsi zaś zbudowali 5744 związki akomodacyjne i nieakomodacyjne. Pozostałe dane ujęto w tabeli 7.

Tabela 7. Związki wyrazowe skonstruowane przez badanych w poszczególnych próbach

| Próba | 4- i 5-latki | 6-, 7- i 8-latki | 9- i 10-latki | Suma |
|-------|--------------|------------------|---------------|-------|
| I | 203 | 1312 | 1045 | 2560 |
| II | 466 | 2109 | 1904 | 4479 |
| III A | 93 | 1416 | 1321 | 2830 |
| III B | 103 | 1566 | 1474 | 3143 |
| Razem | 865 | 6403 | 5744 | 13012 |

Średnie użycie związków wyrazowych okazało się zmienną użyteczną w charakterystyce umiejętności składniowych porównywanych grup wiekowych. W każdej z prób najwięcej związków wykorzystali najstarsi badani, najmniej zaś przedszkolaki. Dla 4- i 5-latków i pozostałych grup porównanie danych było możliwe tylko w przypadku I i II próby, gdyż tu wykorzystano taki sam materiał ilustracyjny. Przedszkolaki użyły w tych zadaniach w swoich wypowiedziach średnio o ponad 9 związków wyrazowych mniej niż 6-, 7- i 8-latki. Wykorzystały ich także znacznie mniej niż najstarsi badani – aż o 12,29 w próbie I oraz o 18,7 w próbie II.

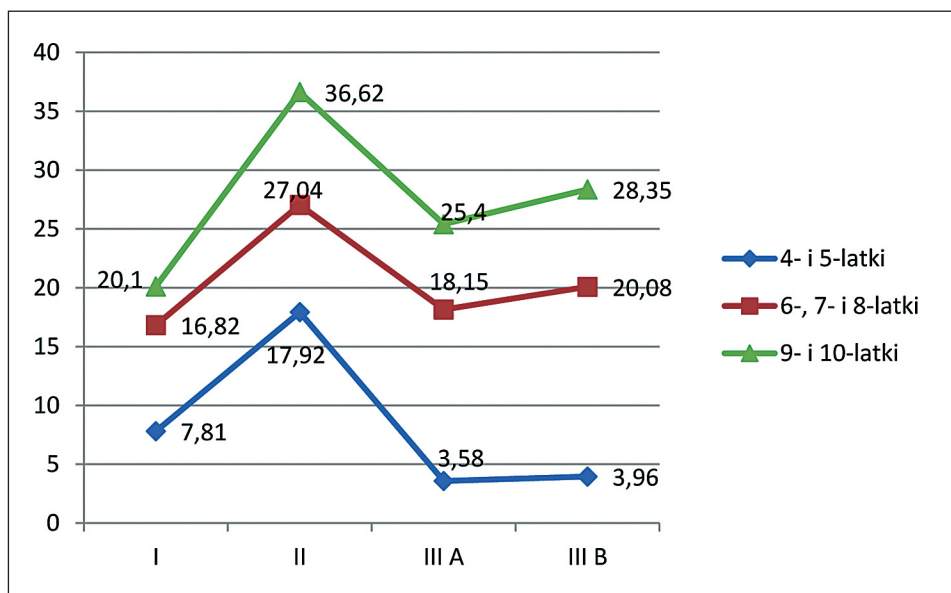
W zestawieniu danych dla dwóch grup starszych dzieci największe różnice pojawiły się w próbie II, w której 9- i 10-latki wykorzystały średnio o 9,58 związków wyrazowych więcej (tabela 8 i rycina 4).

Wszyscy badani najwięcej związków wyrazowych użyli odpowiadając na pytania (próba II), jednakże próba ta była swoista. Zadanie pytania przez prowadzącego niejako obligowało dziecko do odpowiedzi. Ponieważ lista pytań liczyła aż 20 pozycji, tak więc związków wyrazowych pojawiło się tu najwięcej. Pozostałe próby oparte były już na swobodnym wypowiedzianiu się badanych na podstawie ilustracji bądź historyjki obrazkowej. Biorąc pod uwagę te zadania,

stwierdzić można, że przedszkolaki budowały dłuższe wypowiedzenia, składające się z większej liczby związków wyrazowych, tworząc opis bądź opowiadanie na podstawie obrazka przedstawiającego gospodarstwo wiejskie (próba I). Średnio w swej wypowiedzi wykorzystały 7,81 związków wyrazowych, a więc o około 4 więcej niż w opowiadaniach na podstawie historyjek (III A i III B). W przypadku pozostałych grup wiekowych tendencja była odwrotna – dzieci starsze tworzyły wypowiedzi bogatsze składniowo w próbach III A i III B.

Tabela 8. Średnie użycie związków wyrazowych

| Próba | 4- i 5-latki o RT | | 6-, 7- i 8-latki o RT | | 9- i 10-latki o RT | |
|-------|-------------------|-------|-----------------------|-------|--------------------|-------|
| | Mean | Q50 | Mean | Q50 | Mean | Q50 |
| I | 7,81 | 5,00 | 16,82 | 14,00 | 20,10 | 20,50 |
| II | 17,92 | 15,50 | 27,04 | 22,00 | 36,62 | 32,00 |
| III A | 3,58 | 3,00 | 18,15 | 17,50 | 25,40 | 24,00 |
| III B | 3,96 | 3,50 | 20,08 | 17,00 | 28,35 | 27,50 |



Rycina 4. Średnie użycie związków wyrazowych przez badanych w poszczególnych próbach
Opracowanie własne.

WSPÓŁCZYNNIK NASYCENIA SKŁADNIĄ W POSZCZEGÓLNYCH PRÓBACH

Do badania poziomu gramatyczności wypowiedzi badanych osób wykorzystano współczynnik nasycenia składnią (Łuczyński 2015). Uzyskuje się go, dzieląc liczbę wyrazów tekstowych budujących daną wypowiedź przez liczbę występujących w niej związków składniowych. Im niższa jest wartość uzyskanego wskaźnika, tym większy udział związków składniowych w tekście, co można uznać za wyższy poziom złożoności wypowiedzi (Łuczyński 2015, 59). Dyskusyjne jest uwzględnienie lub pominięcie w ustalaniu stopnia gramatyczności wypowiedzi związków składniowych określanych jako nieakomodacyjne, tradycyjnie zaliczanych do tzw. związków przynależności (takich jak: *bardzo dobry, wyjechać jutro, książka na stole* itp.). Ich gramatyczność bądź niegramatyczność jest trudniejsza do ustalenia, gdyż nawiązuje do przyjętej w danym języku łączliwości semantyczno-logicznej wyrazów (niekiedy są to zjawiska z pogranicza składni i frazeologii). Ze względu na mniej określony status formalny tych struktur w odniesieniu do wąsko rozumianej gramatyczności można byłoby je pominąć w analizie wypowiedzi na użytek diagnozy logopedycznej (Łuczyński 2015, 59). Jednakże w niniejszej pracy w ustalaniu współczynnika gramatykalizacji (nasycenia składnią) tekstów wykorzystano wszystkie związki wyrazowe, zarówno akomodacyjne, jak i nieakomodacyjne.

Analiza danych pozwoliła na stwierdzenie, że teksty o najwyższym poziomie gramatyczności i złożoności składniowej budowały 9- i 10-latki, wypowiedzi najprostsze w swej budowie składniowej zanotowano natomiast w grupie dzieci przedszkolnych. Najniższe bowiem wartości współczynnika obliczono dla grupy najstarszej, niezależnie od próby badawczej, najwyższe natomiast – dla przedszkolaków.

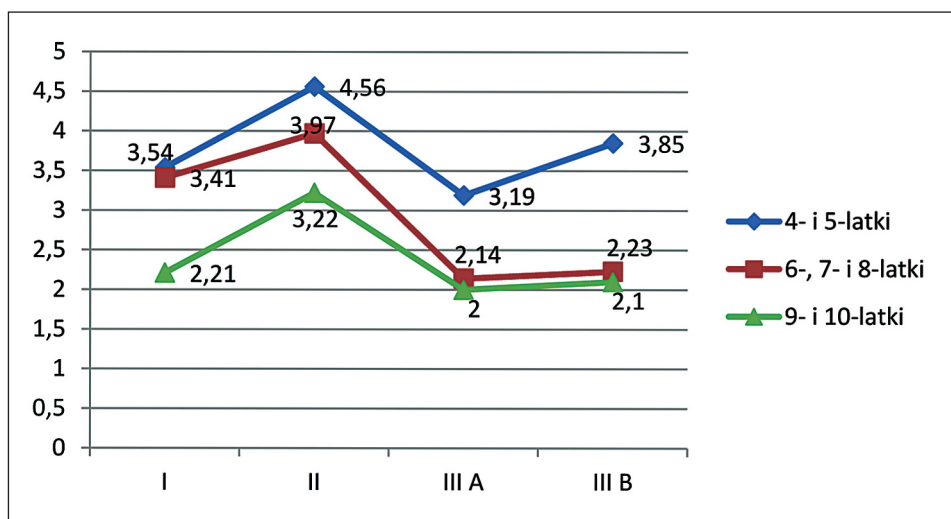
Dla wszystkich badanych najprostsze składniowo wypowiedzi, w których wartość współczynnika była najwyższa, pojawiły się w próbie II. W tej próbie dzieci konstruowały zdania najkrótsze, często odpowiadając na pytania pojedynczym wyrazem. Znacznie bardziej złożone gramatycznie wypowiedzi pojawiły się w próbie III A, tu bowiem współczynnik nasycenia składnią osiągnął wartości najniższe dla wszystkich badanych.

Zestawienie danych wskazuje, że w próbie I, w której dzieci budowały opis bądź opowiadanie na podstawie ilustracji, przedszkolaki oraz 6-, 7- i 8-latki tworzyły teksty o podobnym stopniu nasycenia składnią (różnica wynosiła jedynie 0,13). Znacznie bogatsze składniowo wypowiedzi pojawiły się natomiast w grupie najstarszej. Odmienne rozłożenie wartości współczynnika uzyskano zaś w próbach opowieściowych (III A i B). Tu opowiadania 6-, 7- i 8-latków osiągały

poziom nasycenia składnią zbliżony do grupy 9-i 10-latków (różnice wynosiły 0,14 i 0,13). Opisanie ilustracji okazało się więc dla nich zadaniem trudniejszym niż opowiadanie na podstawie historyjek obrazkowych. Dane przedstawiono w tabeli 9 i na rycinie 5.

Tabela 9. Współczynnik nasycenia składnią w wypowiedziach badanych

| Próba | 4- i 5-latki o RT | | 6-, 7- i 8-latki o RT | | 9- i 10-latki o RT | |
|-------|-------------------|------|-----------------------|------|--------------------|------|
| | Mean | Q50 | Mean | Q50 | Mean | Q50 |
| I | 3,54 | 3,18 | 3,41 | 2,11 | 2,21 | 2,03 |
| II | 4,56 | 3,67 | 3,97 | 3,37 | 3,22 | 2,96 |
| III A | 3,19 | 3,00 | 2,14 | 2,08 | 2,00 | 1,96 |
| III B | 3,85 | 3,00 | 2,23 | 2,11 | 2,10 | 2,04 |



Rycina 5. Współczynnik nasycenia składnią w wypowiedziach badanych
Opracowanie własne

ZAKOŃCZENIE

Przedstawione wyniki badań są jedynie wycinkiem przeprowadzonej analizy. Badania te będą kontynuowane, ponieważ badający zamierzają przeprowadzić je w grupie 3-latków oraz zwiększyć liczebność grupy 4- i 5-latków. Następnym

krokiem będzie przeprowadzenie analizy statystycznej, dzięki której możliwe będzie stwierdzenie, czy uwidocznione różnice między badanymi mają charakter istotnych statystycznie oraz próba określenia norm dla danej grupy wiekowej.

Autorzy mają nadzieję, że uzyskane wyniki i analiza statystyczna danych potwierdzą tezę o stopniowym narastaniu umiejętności składniowej w poszczególnych grupach wiekowych, co poświadczy, że dzieci uczą się składni, a nie wykorzystują wrodzony mechanizm językowy (Michalik 2011, 262). Przeprowadzone badania poszerzą także wiedzę o funkcjonowaniu składni w normalnym rozwoju językowym.

BIBLIOGRAFIA

- Баль Н.Н., 2011, Особенности построения предложений учащимися начальных классов с тяжелыми нарушениями речи, [w:] *Современные проблемы речевого дизонтогенеза: психолого-педагогические аспекты*. Междунар. сб. науч. тр. / Под ред. С.М. Валявко, Москва, Изд-во "Спутник+", s. 50–61.
- Crystal D., 2008, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics 6th Edition*, Oxford.
- Kaczmarek B., 1976, *Neurolingwistyczna analiza zaburzeń składni w przypadku ogniskowych uszkodzeń dominującej półkuli mózgu*, Lublin.
- Kaczorowska-Bray K., 2017, *Kompetencja i sprawność językowa dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu znacznym, umiarkowanym i lekkim*, Gdańsk.
- Kielar-Turska M., 2012, *Rozwój sprawności językowych i komunikacyjnych*, [w:] *Diagnoza logopedyczna. Podręcznik akademicki*, red. E. Czaplewska, S. Milewski, Sopot, s. 15–64.
- Kościelska M., 2000, *Oblicza upośledzenia*, Warszawa.
- Kruger U., 1983, *Wyznaczniki składniowej segmentacji tekstu miejskiego języka mówionego mieszkańców miast Górnego Śląska i Zagłębia*, Katowice.
- Kurcz I., 2000, *Psychologia języka i komunikacji*, Warszawa.
- Laskowski R., 1984, *Podstawowe pojęcia morfologii*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, red. R. Grzegorzycowa, R. Laskowski, H. Wróbel, Warszawa s. 9–59.
- Leonard, L.B., 2006, *SLI – Specyficzne zaburzenie rozwoju językowego*, Gdańsk.
- Łuczyński E., 2004, *Kategoria przypadku w ontogenezie języka polskiego, czyli o wchodzeniu dziecka w rzeczywistość gramatyczną*, Gdańsk.
- Łuczyński E., 2015, *Badanie kompetencji gramatycznej osób z zaburzeniami mowy*, [w:] *Metodologia badań logopedycznych z perspektywy teorii i praktyki*, red. S. Milewski, K. Kaczorowska-Bray, Gdańsk, s. 56–64.
- Mazurkiewicz-Sokołowska J., 2010, *Lingwistyka mentalna w zarysie. O zdolności językowej w ujęciu integrującym*, Kraków.
- Menn L., Bernstein Ratner N., 2000, *Methods for Studying Language Production*. Mahwah, N.J.
- Michalik M., 2011, *Kompetencja składniowa w normie i zaburzeniach. Ujęcie integrujące*. Kraków.
- Nadolska H., 1995, *Kompetencja narracyjna uczniów o różnym poziomie inteligencji. Przejawy. Uwarunkowania. Tendencje rozwojowe*, Białystok.
- Reber A.S., Reber E.S., 2008, *Słownik psychologii*. Warszawa.
- Smoczyńska M., Haman E., Kočańska M., Łuniewska M., 2015, *Standaryzowane narzędzia do oceny wypowiedzi. SNOW. Podręcznik, część 1: Opis i instrukcje*, Warszawa.

Zgólkowa H., 1987, *Ilościowa charakterystyka słownictwa współczesnej polszczyzny: wybrane zagadnienia*, Poznań.

Żak-Święcicka M., 1993, *Charakterystyka składniowa wypowiedzi dzieci w wieku przedszkolnym*, Bydgoszcz.